

ΝΕΑ

ΖΩΗ

ΜΗΝΙΑΙΟΝ ΟΡΓΑΝΟΝ

ΕΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΙ

ΤΟΥ

ΕΤΟΣ Δ'.

ΟΜΩΝΥΜΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ | ΑΡΙΘ. 44 — ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1908

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ

Κυρίαί και Κύριοι,

Ἐκαλέσαμεν ὑμᾶς ἐνταῦθα, διὰ νὰ πανηγυρίσωμεν τὴν εἰκοστὴν πέμπτῃν ἀμφιετηρίδα Ἑλληνος συγγραφέως, εἰς τὸν ὁποῖον δικαιοτέρον ἢ εἰς πάντα ἄλλον δύναται νὰ ἀποδοθῇ ὁ τίτλος συγγραφέως Ἑλληνος, διότι ἔξεικόνισε καὶ ἀπέδωκεν ἐναργῶς μίαν ἀπὸ τὰς πολυμερεῖς ἀπόψεις, τὰς ὁποίας παρουσιάζει ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς, ὅπως κάθε λαὸς, καὶ μετουσίωσεν εἰς τὸ ἔργον του ἓνα σπινθῆρα ἀπὸ τὴν ψυχὴν του. Ἡ ψυχὴ τοῦ λαοῦ εἶνε παντοῦ καὶ πάντοτε τὸ κέντρον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀπορρέει, καὶ ἡ ἐστία ἀπὸ τὴν ὁποίαν θερμαίνεται ὅ,τι πρόκειται νὰ ὑπάρξῃ, νὰ ζήσῃ ζωὴν αὐτοτελεῖ καὶ νὰ σωθῇ ἀπὸ τὴν ψυχρότητα τῆς λήθης. Ὁ ἄξιος τοῦ ὀνόματος συγγραφεὺς, ποιητὴς ἢ πεζογράφος, εἶνε ὁ Προμηθεὺς ὁ ἐρχόμενος εἰς τὴν φλόγα τῆς ἐστίας αὐτῆς ν' ἀνάψῃ τὴν λαμπάδα του, μικρὰν ἢ μεγάλην. Ὅ,τι δὲν προέρχεται ἐκείθεν, ὅ,τι δὲν ἔλαβε τὴν πρώτην ὑπαρξιν εἰς τὸ ἀφθαρτον αὐτὸ κέντρον τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐνεργείας,

γείας, ὅ,τι δὲν ἀπέρρευεν ἀπὸ τὸ αἶσθημα ἢ τὴν συνείδησιν τοῦ αὐτοφώτου αὐτοῦ πυρῆνος εἶνε τυχαῖον, τεχνητὸν καὶ πρόσκαιρον. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ φιλολογία—ἡ ἀληθὴς ἐθνικὴ φιλολογία (δύο λέξεις, τὰς ὁποίας δὲν δύναται νὰ ἐννοήσω χωριστά)—εἶνε ἄνθος τὸ ὁποῖον φύεται καὶ θάλλει μόνον, ἀφ' οὗ τὸ ἔθνος ἀποδοθὲν εἰς ἑαυτὸ λάβῃ πλήρη συνείδησιν τῶν εὐγενεστέρων ἐνεργειῶν τῆς ἰδίας ψυχῆς. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ συγγραφεῖς οἱ μέλλοντες νὰ διαρκέσωσι περισσότερον ἀπὸ τὴν γενεάν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν, καὶ ν' ἀποτελέσουν οἶονεὶ μέρος τῆς υποστάσεως καὶ τῆς παραδόσεως τοῦ ἔθνους τῶν, ἔρχονται ὡς οἱ καρποὶ, τοὺς ὁποίους παρασκευάζουν οἱ γενναῖοι χυμοὶ τῶν δένδρων, τοῦ ἀναπτυχθέντος παιδρῶς εἰς τὸν ἀέρα καὶ εἰς τὸ φῶς, τοῦ ἀνδρωθέντος, τοῦ δεῖξαντος ποία ζωὴ σφύζει ἐντὸς αὐτοῦ.

* *

Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης ὑπῆρξε μεταξὺ τῶν πρώτων συγγραφέων τῆς ἀναγεννη-

θείσης Ἑλλάδος, ὅστις ἤκουσε τὴν μεγάλην φωνὴν τοῦ Βίκτωρος Οὐγκώ: «Εἶνε καιρὸς πλέον ἢ φιλολογία νὰ παύσῃ νὰ εἶνε τέχνη τῶν αἰθουσῶν διὰ νὰ γίνῃ τέχνη τοῦ λαοῦ». Ὑπῆρχεν ἐποχὴ καὶ οὐχὶ πολὺ μακρὰν ἀπὸ ἡμῶς, κατὰ τὴν ὁποίαν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶχον τὰ αὐτὰ δικαιώματα ἀπέναντι τῆς φιλολογίας. Ὑπῆρχον πατρίκιοι καὶ πληβεῖοι καὶ διὰ τὰ γράμματα. Ἡ φιλολογικὴ πολιτογράφησις ἀπενέμετο προνομιακῶς καὶ ἡ ἀναπαράστασις τῆς ζωῆς, τῶν αἰσθημάτων, τῶν παθῶν, τῶν ὀδυνῶν, τῶν χαρῶν τῆς ἐστασιότητος ἐμπρὸς εἰς τὴν καλύβην ἢ τὸ χαμόσπητον. Αἱ ψυχαὶ οὕτως ἦσαν διηρημέναι εἰς τάξεις καὶ ὁ συγγραφεὺς δὲν ἐτόλμα νὰ ἐκλέξῃ τοὺς ἥρωας τοῦ ἔργου του μεταξὺ τῶν ἀπλῶν καὶ ἀνωνύμων ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους ἕκαστος διαγκωνίζει κάθε στιγμὴν εἰς τὸν δρόμον. Δὲν εἶνε σήμερον ἡ στιγμὴ ν' ἀναφέρω τοὺς ἐργάτας τῆς μεγάλης φιλολογικῆς ἐπαναστάσεως, ἡ ὁποία ἀπέδωκε δικαιώματα ἰσοπολιτείας εἰς ὅτι ζῇ, πάλλεται, αἰσθάνεται. Ὁ συγγραφεὺς, τὸν ὁποῖον χαιρετίζομεν σήμερον μὲ τὴν συμπάθειαν καὶ τὴν ἐκτίμησίν μας, εἶνε εἰς ἀπὸ ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἐξέτειναν τὴν μεταπολίτευσιν μέχρις ἡμῶν. Εἶνε εἰς ἀπὸ τοὺς λύσαντας τὰ δεσμὰ τῶν δουλοπαροίκων τῆς δημιουργικῆς φιλολογίας καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Εἰσήγαγε τὸν ἀφελῆ ἀγρότην, τὸν ἀπλοῦχον ἀλιέα, τὴν εὐπιστον καὶ εὐλαβὴ γράβαν, τὸ ἄθῳον παιδίον εἰς τὴν ζωὴν τῆς φαντασίας καὶ ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς τὸ δικαίωμα τῆς εἰσόδου εἰς τὸν κόσμον τῆς ποιήσεως καὶ τοῦ αἰσθήματος.

Δὲν εἶνε αὕτη ἡ μικρότερα δόξα τοῦ συγγραφέως αὐτοῦ μὲ τὸ ἀνεπίδεικτον ἥθος καὶ τὴν ἀφελῆ ψυχὴν. Ἄν μεγάλοι ἡγεμόνες ἤθρυναν καὶ ἀνεπέτασαν τὴν ζωὴν τοῦ ἰδίου ἔθνους πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν δύναμιν, ἐλευθεροῦντες καὶ χειραφετοῦντες ἑκατομμύρια δούλων, ἀλλὰ δὲν εἶνε ὅμοιον τὸ ἔργον ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι δι' ἀναλόγου κινήματος εἰρύνουν τὴν ἥθικὴν ζωὴν τοῦ ἔθνους των καὶ καλοῦν εἰς τὸ φῶς τῆς ποιητικῆς ὑποστάσεως-τῆς μόνης ἀθανάτου-τοὺς κάμνοντας, τοὺς μοχθοῦντας, τοὺς ἀποκλήρους, τοὺς λησμονημένους—τὸν μέγαν ἀριθμὸν εἰς μίαν λέξιν; Τὸ γλυκὺ φῶς τῆς ἀγάπης, τῆς ἀληθείας καὶ τῆς δικαιοσύνης ἀκτινοβολεῖ τὸ

ἔργον τῶν δημιουργῶν αὐτῶν καὶ φέροντες πρὸς τοὺς πολλοὺς τὴν πιστὴν ἀπεικόνισιν τῆς ψυχῆς καὶ τῶν αἰσθημάτων, τῶν διαρκεστέρων θλίψεων καὶ τῶν βραχυτέρων ἀνατάσεών των πρὸς τὸ γλαυκὸν τῆς εὐτυχίας, φέρουσι πρὸς αὐτοὺς τὴν αἶσαν παρηγορίας, ἡ ὁποία κρατύνει καὶ ἐνισχύει εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς, διότι ἐξυψώνει μέχρι τῆς ἐλπίδος καὶ ἐξαίρει μέχρι τοῦ ἰδανικοῦ.

* *

Ὅταν ὁμιλοῦμεν περὶ τοῦ Παπαδιαμάντη οὕτω καὶ οὕτω τὸν χαρακτηρίζομεν, μοιραίως ἢ σκέψις μας φέρεται πρὸς τὸν μέγαν πραγματιστὴν τῆς ρωσσικῆς φιλολογίας, τὸν βαθὺν ζωγράφον τῆς ρωσσικῆς λαϊκῆς ζωῆς, τὸν Μάξιμ Γκόρκυ. Ἀδύνατον εἶνε νὰ μὴ ἀναγνωρίσωμεν τὴν ὁμοιότητα μερικῶν χαρακτηριστικῶν μεταξὺ τοῦ βορείου καὶ τοῦ μεσημβρινοῦ συγγραφέως. Ἡ ὑπόθεσις ἑκάστου ἔργου καὶ ἐκείνου καὶ αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον κατὰ προτίμησιν εἶνε ὁ μικρόκοσμος τοῦ διηγήματος, εἶνε ἀπλῆ. Τὰ πρόσωπα εἶνε ὀλιγόριθμα. Τὰ συνήθη καὶ ἀσήμαντα ἐπεισόδια, ἡ μεγαλοφυΐα κοινοτοπία, ἂν ἐπιτρέπεται νὰ εἶπω, τοῦ καθημέραν βίου, ἀποτελοῦν τὴν ὑπόστασιν τοῦ ἔργου. Τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ὅλην συνοψίζει ἡ μικρογραφικὴ ἐξεικόνισις τῶν χαρακτήρων, ἐπιτυγχανομένη διὰ τῆς λεπτομεροῦς παρατηρήσεως τῶν λόγων, τῶν κινήσεων, τῶν πράξεων, τῶν προσώπων, αἱ ὁποῖαι ὁλοκληροῦνται δίδουν πλήρη τὴν εἰκόνα τοῦ ἥρωος. Ἐλλείπουν ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ εἵδους τούτου ἡ τεχνικὴ—ἢ ἡ τεχνικὴ δὲν διαφαίνεται διότι εἶνε αὕτη ἡ φύσις—αἱ συνειθισμέναι μέθοδοι, τὰ φιλολογικὰ τεχνάσματα. Αἱ σελίδες αὐταί, αἱ ὁποῖαι εἰς τὸν ρῶσσον συγγραφέα φθάνουν μέχρις ἐντάσεως δραματισμοῦ καὶ ἐκτυφλωτικοῦ πραγματισμοῦ, ἐνῶ εἰς τὸν Ἕλληνα περιβάλλονται ἀπὸ τὸ βαυκάλημα μιᾶς ἱλαρᾶς ποιήσεως καὶ ἐνὸς φυσικοῦ μέθους, εἶνε ἀπλαῖ, ἀγναὶ καὶ ἀφελεῖς ὅσον αἱ ὑπάρξεις αἱ κινούμεναι ἐντὸς αὐτῶν—εἶνε ἀπλαῖ, ἀγναὶ καὶ ἀφελεῖς ὅπως οἱ συγγραφεῖς εἰς τὰς διανγείς ψυχὰς τῶν ὁποίων ἔρχονται νὰ κατοπτρισθοῦν αἱ ὑπάρξεις αὐταί—εἶνε ἀπλαῖ, ἀγναὶ καὶ ἀφελεῖς ὅσον καὶ ἡ ἀλήθεια. Ἡ λιτὴ, ἡ ἀνεπίδεικτος, ἡ σχεδὸν φυσικὴ αὕτη

τέχνη, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ φράσις ἐφαρμόζεται ἐπὶ τῆς ἰδέας ὅπως ὁ διαφανὴς χιτῶν, ὁ διαγράφων τὸ πλαστικὸν κάλλος τοῦ ἀγάλματος, φέρει ἡμᾶς πλησιέστερα πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἰδεῶδες. Κουρασθέντες ἀπὸ τὴν ὑπερβολὴν, τὴν διαστροφὴν, τὴν ἀσυμμετρίαν, ἀναζητοῦμεν μὲ δίσψαν κατακόπου ὁδοιπόρου τὸ κρυστάλλινον νᾶμα τῆς αἰωνίας Ἑλληνικῆς πηγῆς. Καὶ ἀφίνοντες τὸν βωμὸν τῶν Ἑριννύων, εἰς τὸν ὁποῖον ἐθυσιάσαμεν μέχρι κόρου, σπεύδουμεν καὶ πάλιν πρὸς τοὺς ἀνθοστεφεῖς βωμοὺς τῶν Χαρίτων διὰ νὰ καταθέσωμεν εἰς τοὺς πόδας τῶν τοὺς καρποὺς ἐλευθέρας, ἀρμονικῆς καὶ ἀπροσποικίτου σκέψεως.

* *

Ἦκουσα ἐνίστε ὑποτιμωμένην καὶ ἀδικουμένην τὴν φιλογλογικὴν αὐτὴν μορφήν τὴν ὁποίαν ἐξέλεξεν ὁ Παπαδιαμάντης — ἡ ὁποία μᾶλλον ἐξέλεξε τὸν Παπαδιαμάντην. Ὁ συγγραφεὺς ζῇ φιλογλογικῶς τὴν ἔνστικτον καὶ πρωτογενῆ ζωὴν τῶν μορφῶν, αἱ ὁποῖαι γεμίζουν τὰς σελίδας τοῦ ἔργου του καὶ θροοῦν μέσα εἰς τὸ βαθὺ καὶ παρθένον δάσος τῶν συλλήψεών του. Ὅλα εἰς αὐτὸν ἄλλως εἶνε αὐτόματα, φυσικὰ καὶ ἄκοπα ὅπως τὸ ἀνάβλυσμα πηγῆς ἐλευθέρας ἢ τὸ θάλος θάμνου τοῦ ἀγροῦ. Αὐτὴ ἡ συνειδησις τῆς ἰδιοφυΐας τοῦ δὲν διαφέρει ἀπὸ τὴν συνειδησιν τοῦ δένδρου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου χνοᾷζει τὸ βελουδὸν ὠραίου καρποῦ. Λησιμονοῦν οἱ ὑποτιμῶντες τὴν φιλογλογικὴν αὐτὴν μορφήν καὶ παραγωγὴν, ὅτι πὸ διήγημα μακρὸν ἢ σύντομον, περιλαμβάνει ὁμοῦ τὸ ἔπος καὶ τὸ δρᾶμα, εἰσέρχεται δ' ἀκόμη καὶ εἰς τὸ βασιλεῖον τῆς λυρικῆς ποιήσεως, ἐνῶ ἀφίνει εἰς τὸν δημιουργὸν ὅλας τὰς ἐλευθερίας, τὰς ὁποίας τοῦ ἀποκλείουν ἄλλα ἀκριβέστερον καθορισμένα φιλογλογικὰ εἶδη. Ἀρκεῖ ἡ ἀληθὴς ἰδιοφυΐα νὰ ἐμπνέῃ τὸν συγγραφέα. Ἀρκεῖ νὰ μὴ ἐλλείπουν ἀπὸ τὸν διηγηματογράφον αἱ κύριαι βάσεις πάσης ἰδιοφυΐας, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὸν κλασικὸν ὀρισμὸν εἶνε ἡ δημιουργικὴ δύναμις, ἡ παρατήρησις καὶ ἡ πρωτοτυπία—τρεῖς ἀρεταί, τὰς ὁποίας κανεὶς δὲν δύναται νὰ ἀρνηθῇ εἰς τὴν πρώτην τυχούσαν σελίδα τοῦ Παπαδιαμάντη. Ἐν διήγημα εἶνε ἔργον τέχνης, ὅμοιον πρὸς

τὰ μικρὰ ἐκεῖνα ρωπογραφήματα τῆς Ὀλλανδικῆς Σχολῆς, τῶν ὁποίων ἡ ἀρμονία καὶ ἡ χάρις δὲν σκιαζεται οὔτε ἀπὸ τὴν ἐπιβολὴν ἐνὸς μεγάλου πίνακος ὑψηλῆς συλλήψεως, διότι ἡ ἀναλαμπὴ τῆς ἀληθείας τὰ φωτίζει καὶ ἡ ἀλήθεια εἶνε τὸ ἄφθορον ζῶπυρον τῆς τέχνης.

Ὁ ρωπογράφος αὐτὸς τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ χρώματος, ὅταν θὰ ἔλθῃ ἡ στιγμή τῆς κατατάξεως τῶν συγγραφέων, ὅχι κατὰ τὴν ἐμπορικὴν καὶ πρόσκαιρον ἐπιτυχίαν τῶν, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἀξίαν καὶ πρωτοτυπίαν ἐκάστου, θὰ καταλάβῃ θέσιν ἐξέχουσαν. Διὰ νὰ παρακολουθήσω τὸν χαρακτηρισμὸν εὐφυοῦς τοῦ ἔργου του κριτικοῦ, ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης εἶνε διηγηματογράφος μὲ ἀρετὰς σπανίας. Τὸν διακρίνει φυσικότης καὶ ἀφέλεια, τὴν ὁποίαν ἐξαίρει ἀττικίζουσα χάρις, ἀπαλὴ μελαγχολία, τῆς ὁποίας τὰ ἐλαφρὰ σύννεφα φωτίζει ὁ ἥλιος φιλομειδοῦς εἰρωνείας, ὅξυ παρατηρητικὸν, τὸ ὁποῖον πεπλῶνει κάποτε ἀβρὸς, κάποτε βαθὺς ὁ συμβολισμὸς ποιήσεως ὑπερτέρας, περιγραφαὶ σύντομοι, τὰς ὁποίας κάποιον ἐλαφρὸν θέλητρον κάμνει ἐλκυστικωτέρας—λιτὴ καὶ σεμνὴ συγκίνησις, λέξεις ἐξικονίζουσαι ζωηρῶς τὰ πρόσωπα, τέλος τὸ αἶσθημα μιᾶς ἐσωτέρας ψυχικῆς ζωῆς, ἐξικνουμένης ἐνίστε μέχρι μυστικισμοῦ. Πρέπει νὰ λεχθῇ ἀκόμη, ὅτι αἱ μεγάλοι δυνάμεις καὶ αἱ μεγάλοι εἰκόνες τῆς φύσεως εὐρίσκουν πιστὴν ἀπήχησιν εἰς τὴν ἰδιοφυΐαν τοῦ Παπαδιαμάντη. Ὁ λαὸς, ἡ θάλασσα, τὸ βουνόν, τὸ δάσος—ἡ φύσις εἰς μίαν λέξιν—ἐμπνυχῶνται εἰς τὸ ἔργον του κατὰ τρόπον ἀπλοῦν καὶ μεγαλοπρεπῆ, ἐξαίρονται δὲ συνήθως μέχρι συμβόλων, τῶν ὁποίων τὴν αἰωνιότητα μᾶς φανερώνει τὸ πνευματικὸν ρῖγος ποῦ μᾶς ἐμπνέουν.

* *

Ὁ ἄνθρωπος δὲν διαφέρει ἀπὸ τὸ ἔργον του. Καὶ ὁ χαρακτὴρ του εἶνε ἡ ἰδιοφυΐα του. Εὐτυχὴς διὰ τὴν συνέπειαν, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸν ἠθικὸν νόμον τοῦ βίου του! Διέρχεται διὰ τῆς ζωῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἄλλοι φέρουν τὸν πυρετὸν τῶν φιλοδοξιῶν καὶ τῶν ἀναγκῶν, τὴν ἔντασιν τῶν ἀγώνων καὶ τῶν

συμφερόντων, τὴν προσπάθειαν τῆς ἀναδείξεως καὶ τῆς ἐπιδείξεως, χωρὶς φιλοδοξίας, χωρὶς ἀνάγκας, χωρὶς συμφέροντα, καὶ χωρὶς ἄλλην προσπάθειαν, πλὴν τῆς καλλιτεχνικῆς. Γαλήνη, ἡρεμία ἀπολύτου τὸν περιβάλλει. Ἡ κοινοφημία τοῦ εἶνε ἀδιάφορος. Καὶ τὴν πραγματικὴν καὶ φυσικὴν μετριοφροσύνην τοῦ δὲν ταράσσει οὔτε ὁ ἔπαινος, οὔτε ἡ ἀδικία, οὔτε ἡ ἄγνοια. Ἄν ὑπῆρξε βαθὺς μελετητὴς τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας—διότι ὁ ἀπλοῦς καὶ ἀνεπίδεικτος καὶ ὁ πρωτογενὴς αὐτὸς εἶνε καὶ ὀλίγον σοφός—καὶ ἔγραψεν ἄλλοτε ἔργον εἰς τὸ ὁποῖον, Πλήθων ἢ Γεμιστὸς ἐμφανίζεται ὡς δρῶν πρόσωπον, ἀναλῶν μετὰ περιπαθοῦς εὐγλωττίας τὰς θεωρίας τοῦ ἐκστατικοῦ ἰδανισμοῦ, ἀλλ' ἡ φιλοσοφία τῆς ζωῆς του εἶνε ὁ στωϊκισμός. Ἀποδέχεται τὰς φάσεις καὶ τὰς περιπετείας τῆς ἀτάραχος καὶ ἀσυγκίνητος. Δὲν ὀργίζεται οὔτε ἐναντίον τῆς ζωῆς, οὔτε ἐναντίον τοῦ κόσμου, πλανᾶται εἰς τὴν μυστικὴν ἐκστασιν τῶν ὀνείρων, ποῦ καλλύνουν κάθε πραγματικότητα καὶ ζῇ τὴν ἀπλὴν, ἀλλὰ σταθερὰν εὐτυχίαν τῶν ὀλιγαρχῶν.

Διὰ τῆς ὕλικῆς καὶ ἠθικῆς αὐτῆς αὐταρκείας, ὁ Παπαδιαμάντης ἔφθασεν εἰς τὴν ἄπειρον ἐκείνην ἀπλότητα, ἡ ὁποία μᾶς συγκινεῖ καὶ μᾶς γοητεύει ὡς τὰ παιδιά. Εἰς τὴν ἀφελῇ αὐτὴν ἀναβάπτισιν ὀφείλεται καὶ ἡ βαθεῖα καὶ εἰλικρινὴς προσήλωσις πρὸς τὴν θεότητα καὶ τὴν θρησκείαν, ἡ χαρακτηρίζουσα μὲ περιπαθῆ τινα μυστικισμόν τόσα ἔργα τοῦ Παπαδιαμάντη,—μυστικισμόν ἀποπνέοντα ὡς εὐωδίαν λιβανιστοῦ καὶ ἐξαιρόμενον ἀπὸ ἐσωτέραν τινὰ πνευματικὴν ὑπόστασιν. Ἐὰν ἀγαπᾷ τόσον σιγὰ νὰ καταλαμβάνῃ τὸ στασίδιον τοῦ ψάλτου, ἂν εἶνε ἐμπαθὴς θαυμαστῆς τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς, ἂν αἱ θρησκευτικαὶ τελεταὶ ὁμιλοῦν πρὸς τὴν ψυχὴν του, ὅπως εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ, δὲν πρόκειται περὶ

ιδιοτροπίας ἢ ἐπιδείξεως. Ἡ πρὸς τὸ θεῖον ἀνάτασις, ἡ ἐπικοινωνία πρὸς τὰς ὑπεράνω καὶ πέραν ἡμῶν πνευματικὰς δυνάμεις, ἡ πίστις πρὸς τὸ ὑπεράνθρωπον ἰδεῶδες, εἶνε δι' αὐτὸν ἀνάγκη ἐγγενὴς τοῦ πνεύματός του.

Διὰ τῆς ἐξάρσεως, διὰ τῆς ἐκστάσεως αὐτῆς ζῇ τὴν ζῶην, τὴν ὑποίαν τόσον ἁρμονικὰ ἐξύμνησεν ὁ στίχος τοῦ Σέλλεϋ, ὁμιλῶν περὶ κόσμον «ὅπου μουσικὴ, σεληνόφως καὶ ἀγάπη συγχέονται».

Ὁμιλητὴς ἄλλος, κριτὴς βαθύτερος καὶ ἀναλυτικώτερος ἐμοῦ, τοῦ ἀπλοῦ χαρακτηριστοῦ, θὰ δώσῃ πρὸ ὑμᾶς πληρεστέραν ἀνάλυσιν τοῦ ἔργου τοῦ Παπαδιαμάντη. Τὸ ἔργον τοῦτο, ἐνομίσαμεν, ὅτι ὁ μικρὸς φιλολογικὸς κόσμος μας εἶχε καθήκον νὰ πανηγυρίσῃ, προκαλῶν πέραν αὐτοῦ τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὴν συμπάθειαν. Ἐπρεπεν ὁ συγγραφεὺς μὲ τὴν βαθεὴν καὶ ἀφελῶς ἑλληνικὴν ἰδιοφυΐαν νὰ χαιρετισθῇ, ὅχι μόνον διὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ ἀξίαν, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ ὁδὸς ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐβάδισε, καὶ τὴν ὁποίαν στοιχοῦν τὰ ἀπλά, ἀλλ' εὐώδη ἄνθη τῆς λαϊκῆς ἀγρόμπελης καὶ τοῦ αἰγολήματος ὁδηγοῦν πρὸς τὸν φωτεινὸν ναὸν τῆς γνησίας ἑλληνικῆς ψυχῆς. Ἄλλοι θὰ φθάσουν μέχρις αὐτοῦ φέροντες τὰ δῶρα πνεύματος πλουσίου, ἐμπνεύσεων ὑψηλῶν, συλλήψεων, τὰς ὁποίας ἐμψυχώνει τὸ τέλειον κάλλος καὶ ἡ ὑπέροχος δύναμις. Ὁ Παπαδιαμάντης φέρει εἰς αὐτὸν τὰ δῶρα ἀφελοῦς χάριτος, ἀπλότητος, μέσα εἰς τὴν ὁποίαν ἀπηχοῦν αἱ θλίψεις καὶ αἱ χαρὰι τῶν πολλῶν, φυσικοῦ τινος καὶ ἀβιάστου θελήτρον, —κάτι ὡς εἶσοσμα ἀγριολούλουδα, τὰ ὁποία καλαίσθητος χεὶρ διέθεσεν ἐντὸς ἀγγείου εὐγενοῦς μορφῆς. Τὸ ἔργον του στολίζει ἡ χάρις—ἡ χάρις, ἡ ὁποία ἐνίοτε εἶνε πλέον εὐμορφῆς καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν εὐμορφίαν. Τὸ εἶπε καὶ ὁ ποιητής!.

Δ. ΚΑΚΛΑΜΑΝΟΣ